

SUTARTINĖS BENDROVĖS TEORIJOS SUSIFORMAVIMAS IR SUTARTINĖ BENDROVĖS PRIGIMTIS

Eglė Lauraitytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 70
El. paštas: egle.lauraityte@tf.vu.lt

Straipsnyje apžvelgiama ekonominės bendrovių teisės analizės doktrinoje dominuojančios, tačiau Lietuvos bendrovių teisėje išsamiai neanalizuotos sutartinės bendrovės teorijos susiformavimas ir šios teorijos pateikiamas sutartinės bendrovės prigimties aiškinimas. Atskirai aptariami kai kurių esminių ekonomikos ir teisės mokslų atstovų darbai, nurodoma jų įtaka teorijai; taip pat analizuojami šios teorijos ribotumai. Straipsnyje įvertinama kai kurių šios teorijos aspektų praktinė reikšmė Lietuvos bendrovių teisės teisėkūrai ir teisminiam aiškinimui.

The article reviews the origins and explanation of contractual nature of the company by dominant theory of economic analysis of corporate law, i.e. contractual theory of the corporation. Although prevailing in economic analysis of corporate law, this theory has not been extensively analyzed in Lithuanian scholarship. The article discusses separately the works of several most influential scholars in the field of economics and the field of law, shows their influence to the contractual theory of the corporation as well as discusses certain limitations of the theory. The practical importance of the several aspects of the contractual theory of the corporation to the legislation and judicial reasoning in the field of Lithuanian corporate law are also assessed.

Įvadas

Teorinė bendrovių teisės analizė yra neišvengiamai susijusi su ekonominės teisės analizės jurisprudencijos krypties pateikiamomis išvalgomis [34, p. 1; 7, p. 26]. Viena iš ekonominėje bendrovių teisės analizėje dominuojančių bendrovių teisės teorijų yra sutartinė bendrovės teorija. Ši teorija pateikia daug pozityvių ir normatyvių bendrovių teisės paaiškinimų, kurie yra svarbūs net tik teisės mokslui, bet ir vertingi tiek įstatymų leidėjui, tiek teisminiam aiš-

kinimui¹. Sutartinė bendrovės teorija pateikia paaiškinimą, kodėl bendrovių teisės normos visų pirma turėtų būti suprantamos kaip dispozityvios (t. y. tokios, kurias šalis gali pakeisti tarpusavio susitarimais), taip pat kokie turėtų būti bendrovių teisės teisėkūros ir teismo aiškinimo kriterijai. Be to, ši teorija integruoja ekonominę

¹ JAV teismų sprendimų pavyzdžiai rodo, kad argumentavimas bendrovių teisėje remiantis ekonominės teisės analizės jurisprudencija turi ilgalaikę tradiciją (pvz., kai kurie nurodomi pavyzdžiai siekia devintąjį dešimtmetį [7, p. 3]).

atstovavimo teoriją ir pateikia argumentų, kodėl bendrovių teisė paprastai skiria ir turėtų skirti daugiausia dėmesio akcininkų interesų apsaugai. Sutartinė bendrovės teorija svarbi ne tik koncepciniu lygmeniu: vadovaujantis esminiais teoriniais teiginiais, ji taip pat paaiškina konkrečių bendrovių teisės institutų esmę (pvz.: kodėl reikalingos akcininkų balsavimo teisės, kokia yra fiduciarinių valdymo organų narių pareigų paskirtis, kodėl yra ribotos akcininkų atsakomybės nuostatos ir kt.).

Sutartinė bendrovės teorija, kaip ir kiekviena teorija, dalies teisės mokslininkų kritikuojama dėl jos ribotumų. Vis dėlto šiandien turbūt būtų sunku rasti mokslinę bendrovių teisės analizę, kuri bent iš dalies nesiremtų šios teorijos pateikiamomis įžvalgomis. Nepaisant šios jurisprudencijos krypties ir sutartinės bendrovės sampratos dominavimo, Lietuvos teisės mokslo doktrinoje tiek ekonominės teisės jurisprudencijos analizės kryptis apskritai, tiek teoriniai ekonominės bendrovių teisės analizės aspektai tik pradedami tirti (plačiau žr.: [37, p. 221])². Pažymėtina, kad kai kurie Lietuvos bendrovių teisės srities atstovai savo darbuose neišvengiamai naudoja sutartinės bendrovės teorijos ar bendresnius ekonominės bendrovių teisės analizės argumentus (pvz.: [35, p. 90–93; 48, p. 140]), tačiau nuoseklaus mokslinio diskurso bendrovių ekonominės teisės analizės srityje, autorės nuomone, Lietuvos bendrovių teisės doktrinoje kol kas nėra. Todėl šiuo straipsniu siekiama prisidėti

² Paminėtini D. Murausko darbai, kuriuose išsamiai analizuojama visos ekonominės teisės analizės jurisprudencijos krypties susiformavimo ištakos ir metodologinės prielaidos (žr.: [37; 38]). Bendrovių teisėje ekonominės teisės analizės argumentus iš dalies aptaria L. Mikaloniene [35, p. 80–90], J. Rimas [48].

prie ekonominės bendrovių teisės analizės teorijos vystymo Lietuvos bendrovių teisės doktrinoje, o bendresniame tarptautiniame kontekste – prie sutartinės bendrovės teorijos, sandorio sąnaudų teorijos ir ekonominės atstovavimo teorijos sąsajų paaiškinimo ir bendrovių teisės teorijos raidos analizės.

Šio straipsnio tikslas – a) apžvelgti bendrovių teisėje dominuojančios sutartinės bendrovės teorijos susiformavimo ištakas, b) ekonomines prielaidas, c) pagrindines šios teorijos tezes, jų ribotumą ir praktinę reikšmę. Konkrečiai darbe analizuojami sutartinės bendrovės teorijos teiginiai, paaiškinantys sutartinę bendrovės prigimtį, iš to plaukiantį dispozityvų bendrovės teisės normų turinį, ir principai, paaiškinantys teisėkūros ir teismo aiškinimo kriterijus. Sutartinės bendrovės teorijos dalis, paaiškinanti akcininkų interesų pirmenybės principo svarbą, nusipelno atskiros analizės.

Straipsnyje siekiama atskleisti kai kurias koncepcines šios teorijos nuostatas, todėl sutartinės bendrovės teorijos argumentai dėl tam tikrų bendrovės požymių ar bendrovių teisės normų (pvz., balsavimo teisių, fiduciarinių pareigų, ribotos atsakomybės ir kt.) nėra detalai analizuojami. Be to, straipsnyje nėra vertinama bendra visos ekonominės teisės analizės jurisprudencijos kritika (plačiau žr. [37], [38]) (kuri taikoma ir sutartinei bendrovės teorijai, priklausančiai ekonominės bendrovių teisės analizės jurisprudencijai).

Straipsnyje naudojami kalbinis, lyginamasis, sisteminis ir loginis metodai. Šio straipsnio pagrindiniai šaltiniai yra užsienio autorių darbai sutartinės bendrovės teorijos ir ekonominės bendrovių teisės analizės srityje (ypač R. Coase, M. Jensen, W. Meckling (ekonomikos mokslo atsto-

vai), F. Easterbrook ir D. Fischel (teisės mokslo atstovai) darbai).

1. Bendrovės koncepcijos ekonominėje bendrovių teisės analizėje raida

Sutartinė bendrovių teorija susiformavo laipsniškai, vystant ir sprendžiant ankstesnių ekonominės teisės analizės teorijų nepaaiškintus klausimus. Todėl, siekiant aiškiau suvokti šios teorijos turinį, pirmiausia svarbu apžvelgti kai kuriuos esminius bendrovių teisės ir ekonomikos mokslų, analizuojančių bendrovės koncepciją, vystymosi etapus.

Ekonominės bendrovių teisės analizės pradžia, taip pat sutartinė bendrovės teorija, pirmiausia sietina su JAV mokslininkų darbais ir atitinkamai JAV bendrovių teisės analize³. Vienas iš pirmųjų darbų (ypač dažnai minimas bendrovių teisės literatūroje) yra JAV teisininko A. Berle ir ekonomisto G. Means veikalas „The Modern Corporation and Private Property“ (1932) [9]. Šiame darbe autoriai identifikavo vieną iš esminių bendrovėms būdingų požymių, t. y. valdymo ir akcininkų nuosavybės atskirimą akcinėse bendrovėse. Vis dėlto, kaip nurodo kai kurie autoriai, šis veikalas buvo „keistai ne ekonominis“ [23, p. 3]. Iš tiesų, nepaisant to, jog autoriai *inter alia* nurodė, kad valdymo organų nariai nuolat pasinaudos akcininkų kapitalu savo asmeniniams interesams, jie nepaaiškino, kodėl akcininkai taip noriai dalyvauja bendrovės

³ Ši pastaba svarbi metodologiniu požiūriu, nes didelė bendrovių teisės teorijos dalis yra sietina su JAV galiojančia bendrovių teise ir atitinkamos teorijos įžvalgoms taikyti nacionalinėje jurisdikcijoje reikia įvertinti atitinkamus bendrovių teisės skirtumus ir kitus veiksnius (pvz.: akcininkų nuosavybės koncentracija) nacionalinėje teisėje.

kapitale ir įmoka pinginius ar kitokius įnašus. Kitaip tariant, kodėl apskritai egzistuoja bendrovės su akciniu kapitalu ir valdymo organais? Taigi, nors ir identifikavęs vieną iš dažniausiai ekonominėje bendrovių teisės jurisprudencijoje analizuojamų problemų (valdymo organų priežiūros arba atstovavimo problema), šis veikalas labiau remiasi politikos mokslo, bet ne ekonominiams bendrovių teorijomis⁴.

Todėl dažniau ekonominė bendrovių teisės analizės pradžia yra siejama su ekonomisto R. Coase darbu „The Nature of the Firm“ (1937) [14]⁵. Autoriai nurodo [51, p. 303–304; 34, p. 2], jog būtent šis R. Coase veikalas davė pradžią vėlesnėms ekonomikos mokslo bendrovės koncepcijos tyrimų kryptims, t. y. sandorio sąnaudų (angl. *transactional costs*)⁶, nuosavybės teisių (angl. *property rights*) mokyklai⁷ ir galiausiai sutartinei bendrovės teorijai (angl. *nexus of contracts*). Sutartinės bendrovės teorijai vystytis ypač svarbią reikšmę turėjo A. Alchian ir H. Demsetz (1972) darbai [34, p. 2; 45, p. 504]⁸ ir, matyt, aiškiausiai

⁴ Vienas iš autorių A. Berle ir G. Mean teiginių yra tas, kad bendrovės turi būti reguliuojamos dėl per didelės galios koncentracijos [490, p. 53, 54]. Paprastai šis argumentas būdingas politinėms bendrovės teorijoms (vienas iš autorių, analizuojantis galių argumentą kaip bendrovių teisės reguliavimo pagrindą, yra JAV politikos mokslo atstovas R. H. Dahl [18]. Jo teorija remiasi kai kurie teisės mokslo atstovai (pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos mokslininkas J. E. Parkinson [žr.: 42]).

⁵ Tokia pozicija nurodoma įvairių autorių darbuose pvz.: [23, p. 2–3; 49, p. 54; 19, p. 355].

⁶ Vienas iš pagrindinių atstovų nurodomas JAV ekonomistas O. Williamson [34, p. 2; 5, p. 10].

⁷ Vienas iš nuosavybės teisių bendrovės teorijos JAV ekonomikos mokslo atstovų nurodomas O. Hart. Ekonominė nuosavybės teisių mokykla bendrovę apibrėžia kaip turto visumą, kuri yra valdoma bendra nuosavybe ir būtent nuosavybės teisė suteikia teisę spręsti dėl įvairių nenumatytų atvejų [34, p. 2; 51, p. 498].

⁸ Autoriai nurodė, kad tiek bendrovėje susiklostantys santykiai (pvz., su darbuotojais), tiek ir išorėje (pvz., su tiekėjais) yra sutartiniai. Jie taip pat nurodė,

bendrovę įvardiję kaip sutarčių kompleksą M. Jensen ir W. Meckling darbai (1976) [24]. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad minėti autoriai savo teorijas pirmiausia grindė R. Coase įmonės teorija ir jos kritika.

Teisės moksle bendrovės koncepcija susiformuoja vėliau. Pavyzdžiui, septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje JAV teisės profesorius Henry Manne (vienas iš bendrovių teisės ekonominės teisės analizės mokyklos pradininkų⁹) savo darbe teigia, kad teisės moksle vientisa bendrovės teorija dar neegzistuoja [32, p. 259]. Aštuntajame dešimtmetyje dominuojantis bendrovės aiškinimas yra toks: akcininkai yra bendrovės savininkai; jų nuosavybės teisės, išreikštos akcijomis, yra reguliuojamos bendrovių teisės; kreditorių ir darbuotojų santykiai daugiausia yra sutartiniai [32, p. 247]. Tik dešimtajame dešimtmetyje bendrovių teisės ekonominės bendrovių teisės analizės jurisprudencija pasiekia brandos etapą ir siejama su JAV teisininkų F. Easterbrook¹⁰ ir D. Fischel (1991) [19] bei Roberta Romano (1993) [47] darbais [34, p. 2]. Konkrečiai sutartinės bendrovės teorijos pradžia bendrovių teisės teorijoje ir gali būti siejama su F. Easterbrook ir D. Fischel darbais [32, p. 246, 247; 3, p. 1395].

Pažymėtina, kad 2002 m. JAV teisės mokslo atstovas S. Bainbridge nurodo,

jog bendrovei yra būdingas komandinis darbas, kuris visada yra susijęs su priežiūros poreikiu – kitu atveju komandos nariai nedės visų pastangų bendram rezultatui pasiekti [6, p. 781]. Taigi bendrovė (ir konkrečiau akcininkai, kurie turi motyvaciją prižiūrėti, nes gauna ne fiksuotas išmokas, bet ir pelną po to, kai sumokamos fiksuotos išmokos (aut. pastaba)), yra atsakas į komandinio darbo priežiūros poreikį [6, p. 781].

⁹ Autoriai nurodo, kad būtent su Henry Manne septintajame dešimtmetyje pasirodžiusiais darbais sietina ekonomikos teorijų taikymo bendrovių teisės analizei pradžia [34, p. 2; 46, 125–142].

¹⁰ Jis laikomas vienu iš įtakingiausių JAV teisėju [p. 33, 248].

jog sutartinė bendrovės teorija yra dominuojanti teisės moksle [7, p. 33]. 2003 m. B. Cheffins pateikta analizė patikslina, jog sutartinė bendrovės teorija yra dominuojanti paradigma JAV bendrovių teisėje, tačiau taip pat ji perimama ir kitų valstybių bendrovių teisės doktrinos (Australijoje, Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje ir kiek mažiau kontinentinės Europos valstybėse) [13, p. 29, 32, 33]. Matyt, aiškiausia sutartinės bendrovės teorijos ekspansijos į Europos valstybių teisės doktriną įrodymas yra JAV, Europos ir kitų jurisdikcijų autorių kolektyvo lyginamosios analizės darbas „Anatomy of Corporate Law“ (2004 ir 2009) [28; 29], kuris konceptualių požiūriu taip pat konstatuoja sutartinę bendrovės prigimtį [28, p. 6; 29, p. 5, 19, 20].

Svarbu pažymėti, kad iki šiol bendrovės koncepcijos teorijos keitėsi mažiausiai [34, p. 4]. Todėl F. Easterbrook ir D. Fischel išvystyta sutartinė bendrovės teorija iki šiol aktuali, nedaug pasikeitusi (bent jau konceptiniais klausimais) [32, p. 246–266]¹¹. Kaip alternatyvūs ir kvestionuojantys sutartinę bendrovės koncepciją (ar bent jau tam tikrus jos teiginius) ekonominės teisės analizės srityje yra įvardijami ekonomistų R. Rajan ir L. Zingales (pvz., [44]), taip pat teisininkės L. Sout ir ekonomistės M. Blair darbai [pvz., 10]¹².

¹¹ Pavyzdžiui, minėto veikalo „Anatomy of Corporate Law“ autoriai nurodo, jog konceptiniu požiūriu šis darbas remiasi F. Easterbrook ir D. Fischel, taip pat Clark Dean Robert darbais [29, p. 5].

¹² R. Rajan ir L. Zingales darbuose bendrovė yra aiškinama kaip įvairių specializuotų investicijų (pvz., žmoniškųjų išteklių) centras (angl. *firm specific investment*) [žr.: 44; 51, p. 498]. Būtent šių autorių, taip pat minėtų A. Alchian ir H. Demsetz darbais (pvz.: [6]) yra grindžiama M. Blair ir L. Stout [10] bendrovės koncepcija, kuri suprantama kaip komandinio darbo, kurio metu įvairūs interesų turėtojai atlieka tam tikras specializuotas investicijas bendram rezultatui pasiekti (pvz.: akcininkai – teikia kapitalą, darbuotojai – įvairius žmo-

Nors minėtų autorių darbai nėra šio straipsnio tyrimo objektas, paminėtina, kad būtent L. Stout ir M. Blair bendrovės, kaip komandinio darbo, teorija gali būti laikoma viena iš įvairių interesų turėtojų teorijų (angl. *stakeholder theory*), grindžiama būtent ekonomine analize, bet ne moralės ar politikos mokslo argumentais¹³. Dėl šios priežasties¹⁴, taip pat dėl to, jog ši teorija paaiškina kai kuriuos sutartinės bendrovės teorijos nepaaiškintus aspektus, ji yra nurodoma kaip viena iš sutartinės bendrovės teorijos alternatyvų ekonominės teisės analizės jurisprudencijoje [pvz.: 13, p. 30].

F. Easterbrook ir D. Fischel sutartinės bendrovės teorijos ekonominis pagrindimas remiasi įvairių ekonomikos mokslo

giškuosius išteklius, valdymo organai atlieka koordinavimo funkciją). Dar viena iš dalies alternatyvi teorija yra įvardijama [34, p. 4] JAV teisės mokslo atstovo S. Bainbridge išvystyta vadovų pirmenybės teorija (pvz., [8]), kurios esmė yra ta, jog JAV bendrovių teisė ir bendrovė grindžiama ne akcininkų pirmenybės, bet valdymo organų pirmenybės principu. Kitaip tariant, valdyba (bet ne akcininkai) yra tas organas, kuris yra (ir turėtų būti) pagrindinis sprendimų priėmėjas ir galios centras bendrovėje (kurių akcijomis prekiaujama viešai).

¹³ Tradiciškai interesų turėtojų teorija pirmiausia sietina su etikos ir moralės argumentais, bet ne su ekonomine teisės analize (žr.: [27, p. 1993–1995]); kai kuriais atvejais taip pat pasitelkiami politikos mokslo atstovų argumentai (pvz., [42]).

¹⁴ Metodologiniu požiūriu svarbu, kad oponuojanti teorija taip pat remiasi būtent ekonominės teisės analizės jurisprudencijos argumentais. Kitu atveju tarp priešingų teorijų atstovų diskusija yra ribota. Pavyzdžiui, teiginys, jog bendrovės valdyba turi atsivelti ne tik į akcininkų, bet ir kitų interesų turėtojų interesus, nes to reikalauja I. Kanto imperatyvai (pvz., E. Freeman naudojamas argumentas (žr. [20]), matyt, negali būti argumentuotai paneigtas ar patvirtintas ekonominės bendrovės koncepcijos postulatų. Ekonominė teisės analizė pastaruoju atveju galėtų tik konstatuoti, ar (ir kiek) konkreiti taisyklė yra efektyvi ar ne vadovaujantis ekonomikos mokslo postulatais. Būtent ekonominės interesų turėtojų teorijos (angl. *stakeholder theory*) atsiradimas leidžia oponuojantiems mokslininkams diskutuoti ta pačia ekonominės teisės analizės „kalba“ ir suteikia didesnę įtaką oponuojančiai interesų turėtojų teorijai.

atstovų darbais [19, p. 355–356]. Vieni iš esminių gali būti įvardyti šie: a) R. Coase sandorio sąnaudų teorija, kuria remiantis autoriai paaiškina, kodėl apskritai reikalingos teisės normos, nustatančios, kas yra bendrovė ir koks turi būti bendrovių teisės teisėkūros ir aiškinimo kriterijus; b) ekonomistų M. Jensen ir W. Meckling bendrovės, kaip sutarčių komplekso, teorija bei atstovavimo teorija [žr.: 32, p. 246; 3, p. 1395; 19, p. 14, 17, 355]. Šių mokslininkų teorija yra svarbi, nes jie vieni iš pirmųjų aiškiai prilygino bendrovę sutarčių kompleksui, taip pat išvystė ekonominę atstovavimo teoriją. Būtent pastaroji teorija aiškiau indentifikavo sandorio sąnaudų problemą tarp akcininkų ir valdymo organų narių (konkrečiai atstovavimo arba priežiūros sąnaudų problemą), taip pat pateikė atsakymą, kodėl bendrovių teisė paprastai pirmiausia sprendžia akcininkų, bet ne kitų interesų turėtojų interesų užtikrinimo klausimą.

2. Kai kurios sutartinės bendrovės teorijos prielaidos ekonomikos mokslo darbuose

Atskirai aptarti ekonomikos mokslo atstovų pozicijas yra svarbu dėl to, kad tie patys teisiniai santykiai analizuojami ekonomistų ir teisininkų yra apibūdinami skirtingai. Be to, konkrečios mokslinės srities identifikavimas leidžia tiksliau suprasti terminiją ir sąvokas¹⁵.

¹⁵ Pavyzdžiui, ekonomikos moksle sutarties arba atstovavimo santykių sąvokos yra suprantamos skirtingai nei jos tradiciškai suprantamos teisėje. Autoriai nurodo, kad ekonomikos moksle terminas „sutartis“ suprantama kaip santykiai, pagrįsti abipusiais lūkesčiais ir elgesiu; taigi apima ir tokius susitarimus, kurie užtikrinami ne tik teisinėmis, bet ir neteisinėmis priemonėmis (pvz., reputaciniais mechanizmais) [20, p. 1549–1550].

2.1. R. Coase sandorio sąnaudų teorija

Kaip minėta, kai kurie autoriai bendrovės sutartinės teorijos pradžią sieja su R. Coase straipsniu „The Nature of the Firm“ (1937) [14]. Vis dėlto šis R. Coase darbas labiau leidžia suprasti, kodėl įmonės kuriasi apskritai, nei suvokti sutartinę jų prigimtį. R. Coase savo darbe pateikia esminę tezę, jog verslo vykdymas įkuriant įmonę pasirenkamas todėl, kad tokie verslo koordinavimo formai reikia mažiau sąnaudų nei tiesiogiai sudaryti sutartį rinkoje, nes tai yra susiję su didesnėmis sandorio sąnaudomis (angl. *transactional costs*) (pvz., informacijos apie kainą gavimas, derybos) [14, p. 390, 391]. Nors įmonė versdamasi verslu vis tiek sudaro sandorius, jų kiekis yra daug mažesnis, nei būtų nesant įmonės [50, p. 302, 308]. Kitaip tariant, jei neegzistuočių sandorio sąnaudų, įmonės apskritai nebūtų kuriamos ir ekonominė individų veikla galėtų būti koordinuojama rinkos dėsniais [12, p. 103]. Vis dėlto sandorio sąnaudų teorija aiškiau išvystyta vėlesniuose R. Coase darbuose (dažnai siejama su R. Coase darbu „The Problem of Social Cost“ (1960) [15]), taip pat įvairių kitų autorių darbuose, paaiškinančiuose ir interpretuojančiuose R. Coase darbus¹⁶.

Bendriausiu požiūriu R. Coase teorema teigia, kad nesant sandorio sąnaudų, rinkos mechanizmai ir laisvos derybos nulems efektyviausią teisių ir jų gynimo būdų pasiskirstymą tarp šalių, nepaisant to, kaip tokios teisės ar jų gynimo būdai buvo paskirstyti pradžioje (pozityvi R. Coase teorema) [42, p. 47, 857; 17].

¹⁶ Galimas R. Coase teoremos interpretacijas žr.: [17].

Todėl jei neegzistuočių sandorio sąnaudų, teisė neturėtų reikšmės, nes šalys susiderėtų dėl efektyviausio teisių panaudojimo, netgi egzistuojant neefektyviai teisei [42, p. 47]. Sandorio sąnaudomis gali būti laikoma bet kokių išteklių naudojimas sandoriui sudaryti ir vykdyti (įskaitant informacijos, reikalingos derybų pozicijai suformuluoti, gavimą, kainą, laiko sąnaudas, bet kokios apgaulės prevencijos sąnaudas, sandorio vykdymo priežiūrą ir kt.) [17, p. 457].

Pozityvi R. Coase teorema (t. y. „taip yra“) neatlaiko kritikos jau vien dėl to, kad realiai nėra sandorių, kurių sąnaudos yra lygios nuliui [40, p. 857, 858; 41, p. 47; 17, p. 459]. Tačiau R. Coase teorija svarbi normatyviniu požiūriu (t. y. „kaip turėtų būti“) – teisėkūros tikslas turi būti pateikti tokias teisės normas, kurios atspindėtų šalių sutartas sąlygas, jei sandorio sąnaudos būtų lygios nuliui [40, p. 857]. Būtent normatyvinė R. Coase teorija yra viena iš esminių teisei bendrovės, kaip sutarčių komplekso, teorijos analizei.

2.2. M. Jensen ir W. Meckling sutartinė bendrovės koncepcija ir atstovavimo teorija

Ekonomikos moksle autoriai M. Jensen ir W. Meckling vieni iš pirmųjų aiškiai įvardija, kad įmonė turi būti suprantama kaip sutarčių kompleksas arba jungtis ar centras susitarimams tarp įvairių subjektų konfliktuojančių interesų pasiekti (angl. *nexus of contracts*)¹⁷. Pasak autorių, įmonė yra tik fikcija, o realiai ji yra ne kas kita kaip tik

¹⁷ Autoriai taip pat nurodomi kaip pirmieji įvedę sąvoką „nexus of contracts“ bendrovei apibūdinti [26, p. 21]. Autoriai žodį „nexus“ vartoja tokia reikšme: grupės individų, eilės narių ryšys ar jungtis [24, p. 13].

daug įvairių sutartinių santykių (su darbuotojais, kapitalo ir žaliavų tiekėjais, vartotojais ir kt.) [24, p. 8, 9]¹⁸.

Vis dėlto autoriai aiškiai nenurodo, kas ir su kuo sudaro tokius susitarimus, o pagrindinis M. Jensen ir W. Meckling tyrimo objektas yra tik vienas iš ekonominių susitarimų, t. y. ekonominiai atstovavimo (angl. *agency*) santykiai tarp akcininkų (atstovaujамųjų) ir valdymo organų narių (atstovų) [24, p. 7]. Atstovavimo santykiai ekonomistų yra apibrėžiami kaip susitarimas, pagal kurį vienas asmuo (atstovaujamas) pasitelkia agentą atlikti tam tikrus veiksmus jų vardu, kurie apima tam tikrą sprendimų priėmimo funkcijos delegavimą [24, p. 5]. Nors atstovavimo santykių problema (t. y. kaip priversti agentą maksimaliai veikti atstovaujamojo interesais) yra universali, tačiau tarp akcininkų ir valdymo organų susiklostę santykiai, pasak ekonomistų, yra tipiniai atstovavimo santykiai [24, p. 9] ir būtent kapitalo teikėjų ir valdymo organų santykių analizė yra M. Jensen ir W. Meckling teorijos ašis.

Taigi ekonomikos mokslo sutartinė bendrovės teorija iš principo inkorporuoja bendresnę ekonominę atstovavimo teoriją, kuria, apibūdina ir paaiškina santykius, susiklostančius tarp kapitalo teikėjų ir valdymo organų narių, tačiau neskiria daug dėmesio kitiems interesų turėtojams bendrovėje (pvz.: darbuotojams, vartotojams ir kt.).

¹⁸ Atsižvelgiant į tokią siūlomą bendrovės koncepciją, autorių nuomone, klaidinga ieškoti kokio nors bendrovės tikslo ar kelti socialinės atsakomybės klausimus, nes juridinis asmuo kaip fikcija negali turėti kokių nors savo tikslų [24, p. 9, 10].

3. Sutartinė bendrovės teorija teisės mokslo darbuose

3.1. Bendrovė – realių ir numanomų sutarčių kompleksas

F. Easterbrook ir D. Fischel iš esmės pradedą bendrovės apibūdinimą nuo esminių ekonominių postulatų ir remiantis R. Coase įžvalgomis jos atskyrimą nuo rinkos [19, p. 8]. Vadovaudamiesi M. Jensen ir W. Meckling teorija, autoriai nurodo, kad bendrovė turi būti suprantama kaip savanoriškų individų laisva valia sudarytų, realių ar numanomų (angl. *implicite*) susitarimų kompleksas [19, p. 12]. Tačiau skirtingai nei minėti ekonomikos mokslo atstovai, autoriai pateikia teisininkui aiškesnę bendrovės kaip sutarčių komplekso paaiškinimą.

Pirma, bendrovės veikloje yra daug interesų turėtojų: darbuotojai, investuotojai, kreditoriai ir kt., tarp jų susiklostančius santykius apibūdina daug *realių* sutarčių: steigimo sutartis, akcijų pasirašymo sutartys (t. y. sutartys su kapitalo teikėjais), darbo sutartys, sutartys su vartotojais ir tiekėjais [19, p. 16, 12].

Be to, teismų ar įstatymų leidėjo sukurto teisės normos (net ir tos nuostatos, kurios yra imperatyvios ir nuo kurių šalys negali nukrypti) yra ne kas kita kaip *numanomoms* standartinės sutarties sąlygos, t. y. jos atspindi standartinės sutarties nuostatas, dėl kurių šalys, turėdamos visą informaciją, būtų susiderėjusios rinkos sąlygomis, jei sandorio sąnaudos būtų lygios nuliui [19, p. 14, 15, 22; 29, p. 20]. Net jei teisė neegzistuočiau, šalys susiderėtų dėl daugelio šiuo metu universalių bendrovių teisės normų (įskaitant fiduciarines pareigas, balsavimo teises ir kt.). Kitaip tariant, derybos nebūtinai turi būti realios, jos yra

hipotetinės. Sutartinę bendrovės kilmę patvirtina ir tai, kad daugelis JAV¹⁹ bendrovių teisės normų yra dispozityvios [19, p. 15, 16; 22, p. 2]; taip pat bendrovių teisės vystymosi istorija [12, p. 121].

Be abejo, sunku įsivaizduoti, kaip šalis galėtų susitarti dėl teisinio bendrovės subjektiškumo (buvimo juridiniu asmeniu). F. Easterbrook ir D. Fischel požiūriu, teisinis bendrovės subjektiškumas (arba, kitaip tariant, išimtinai teisės sukurta fikcija) neturi esminės reikšmės ir įtvirtintas tik patogumo tikslais [19, p. 12]²⁰. Sutartinės bendrovės atstovai taip pat kai kuriais atvejais sutinka, kad imperatyvios bendrovės nuostatos galbūt ne visada gali būti paaiškinamos hipotetinių derybų ir hipotetinės sutarties principu (pvz.: [29, p. 6, 19]). Vis dėlto praktikoje dispozityvių ir imperatyvių normų išskyrimas neturi didelės reikšmės, nes bendrovės paprastai steigimo dokumentuose nustato tokias taisykles, kokias siūlo įstatymų leidėjas (neatsižvelgiant į galimybę nukrypti nuo tokių taisyklių)²¹.

Tačiau jei šalis bet kuriuo atveju kiekvieną kartą suderėtų pagrindines bendrovių teisės taisykles, kodėl apskritai reikalingos teisės normos? Autoriai nurodo, kad tokios normos suteikia šalims galimybę sumažinti sandorio sudarymo sąnaudas: jos neturi kaskart derėtis dėl bendrovės veikimo są-

lygų [19, p. 35], taip pat keičiantis aplinkybėms teismai ir įstatymų leidėjas gali užpildyti standartinėje sutartyje esamas spragas ar netgi pakeisti pasenusias nuostatas [22]. Taigi tai yra vienas iš R. Coase teorijos taikymo pavyzdžių: jei sandorio sąnaudos būtų lygios nuliui, bendrovių teisės taisyklės neturėtų jokios reikšmės, tačiau realiai sandorio sąnaudos yra didelės, dėl to derybos tampa neįmanomos ir šalis negali suderėti efektyvių bendrovės veiklos taisyklių. Būtent dėl to bendrovės veiklos klausimai nėra paliekami privačioms deryboms ir tokias taisykles turi nustatyti teisė kaip suderėtų taisyklių esant nulinėms sandorio sąnaudoms pakaitalas [8, p. 31].

3.2. *Kai kurie ribotumai*

Vis dėlto įvairūs autoriai nurodo, kad ne visos bendrovių teisės normos gali būti paaiškinamos sutartine bendrovės teorija.

Dažnai sutartinės bendrovės teorija kritikuojama už tai, kad ji tiesiog ignoruoja teisėje įtvirtintą ir paprastai teisėje nurodomą vieną iš esminių bendrovės požymių, jos subjektiškumą. Kai kurie autoriai nurodo, kad šis sutartinės bendrovės teorijos ribotumas yra nulemtas konflikto tarp skirtingų mokslo sričių, t. y. teisės ir ekonomikos, kuri tradiciškai sutartį aiškina plačiau nei teisės mokslas, taip pat neskiria daug dėmesio bendrovės, kaip sutarčių komplekso, šalims identifikuoti [26, p. 24]. Todėl sutartinė bendrovė teorija neišvengiamai išsena už teisės mokslo ribų ir apima ir neteisinius susitarimus, kurie sukelia „anomalijas“ teisės moksle.

Pažymėtina, kad net ir sutartinės bendrovės teorijos šalininkai pripažįsta, jog šis bendrovės požymis yra svarbus ne tik dėl patogumo, tačiau ir dėl to, jog užtikrina

¹⁹ Analogiškas teiginys nurodomas ir kitose jurisdikcijose egzistuojančių bendrovių teisės normų atžvilgiu (vis dėlto, pripažįstant, kad dispozityvių ir imperatyvių normų santykis skirtingose valstybėse skiriasi) (žr.: [29, p. 20]).

²⁰ Yra patogu turėti vieną subjektą, su kuriuo galima sudaryti sandorius, kurį galima paduoti į teismą, ir, pasak autorių, būtų kvaila kiekvieną kartą užsakant baldus pridėti visų akcininkų sąrašą [19, p. 12].

²¹ Iš esmės toks teiginys labiau taikomas akcinėms, bet ne uždarojioms akcinėms bendrovėms, kurių įstatai dažniau pritaikyti konkrečioms poreikiams [22, p. 2–4].

bendrovės turto atskirumą nuo akcininkų kreditorių reikalavimų; be to, šis bendrovės subjektiškumas negalėtų būti pasiektas šalių susitarimu [29, p. 6–9; 19]. Kiti, alternatyvios komandinio darbo bendrovės teorijos šalininkai, papildomai nurodo, kad bendrovės subjektiškumas užtikrina bendrovės veiklos ir turto tęstinumą, ilgalaikiškumą ir nepriklausomą egzistavimą nuo jos dalyvių [11]. Dar vienas svarbus bendrovės subjektiškumo aspektas yra tas, kad bendrovės kaip atskiro juridinio asmens požymis leidžia atlikti koordinavimo funkciją tarp įvairių sutartis sudarančių šalių (pvz.: [8, p. 29]). Kitaip tariant, toks patikslinimas leidžia aiškiau suprasti, su kuo (hipotetiškai ir realiai) derasi įvairūs interesų turėtojai ir su kuo sudaromos numanomos ir realios sutartys.

Iš dalies analogiškas argumentas taikytinas ir universaliam akcininkų ribotos bendrovės atsakomybės principui. Pasak F. Easterbrook ir D. Fischel, tai yra hipotetinės / numanomos akcininkų ir bendrovės sutarties dalis, ir net jei bendrovių teisė nenustatytų tokios taisyklės, tokia nuostata būtų užtikrinama šalių susitarimu arba, pvz., savanorišku draudimu [19, p. 40, 41, 47]. Vienas iš ribotos akcininkų atsakomybės principo aiškinimų yra tas, jog jis mažina akcininkų patiriamas valdymo organų priežiūros sąnaudas, t. y. jei nebūtų ribotos akcininkų atsakomybės, akcininkai turėtų labai griežtai prižiūrėti valdymo organų narius, kad išvengtų asmeninės atsakomybės [19, p. 41]. Vis dėlto autoriai nurodo, kad nors dėl ribotos akcininkų atsakomybės būtų galima susitarti su kreditoriais, įrašant tam tikras nuostatas į sutartis, šio principo taikymas negali būti aiškinamas sutartimi, kai jis taikomas kreditoriams, kurių reikalavimai kyla delikto pagrindu

(t. y. nebuvus net ir jų hipotetinio išankstinio sutikimo dėl ribotos bendrovės atsakomybės) [43, p. 537–539].

Be to, ne visai aiškus ir sutartinės bendrovės paaiškinimas dėl imperatyvių ir dispozityvių bendrovių teisės normų. Šiuo metu autoriai pripažįsta, kad dažniausiai imperatyvios bendrovių teisės normos geriau pateisinamos ne sutarties nuostatomis, bet tam tikru sandorio sudarymo sutrikimu (angl. *contracting failure*)²² (pvz., tikimybe, kad viena iš šalių pasinaudos kita šalimi dėl informacijos asimetrijos; jog bus pažeisti trečiųjų asmenų interesai; kad kolektyvinio veiksmo problema²³ nulems tam tikrą neefektyvų susitarimą [29, p. 22])²⁴. Kiti autoriai iš esmės iden-

²² Ekonomistai įvardija tai rinkos sutrikimu (angl. *market failure*), kuris pasireiškia dėl įvairių priežasčių (pvz.: asimetrinė informacija, monopolija, sutrikusi konkurencija, viešo naudojimo objektai, išorinis poveikis) [41, p. 178]. Ekonominėje analizėje rinkos sutrikimai pateisina teisinę reguliavimą [41, p. 178].

²³ Ši koncepcija naudojama paaiškinti situacijas, kuriomis grupė individų siekia tam tikrų bendrų tikslų ir tokių bendrų tikslų siekiant reikia tarpusavio koordinacijos [41, p. 51]. Kolektyvinio veiksmo problemų atsiranda, kai individualūs kiekvieno tokios grupės nario interesai trukdo pasiekti bendrą koordinuotą sprendimą, kuris yra naudingas visai grupei [41, p. 51]. Vienas iš pirmųjų autorių, apibūdinęs šią problemą, dažnai yra nurodomas M. Olson (pvz.: „The logic of collective action: public goods and the theory of groups“ (1965) [39]). Bendrovių teisės srityje ši problema dažnai analizuojama akcininkų veiksmų kontekste. Pavyzdžiui, vienas iš bendrų visiems akcininkams (kaip grupei) tikslų galėtų būti aktyvi bendrovės veiklos priežiūra, siekiant pelno. Tačiau kai akcininkų daug, kiekvienas jų atskirai neturi pakankamo intereso (pavyzdžiui, dėl to, kad jo asmeninio veiksmo rezultatas duos naudos ne tik jam, bet ir kitam akcininkui) aktyviai atlikti bendrovės veiklos priežiūrą (pvz., įgyvendinant savo balsavimo teises).

²⁴ Pažymėtina, kad F. Easterbrook ir D. Fischel taip pat iš dalies pripažįsta, jog kai kuriais atvejais imperatyvių normų buvimas yra pateisinamas ne sutartinėmis nuostatomis, bet tam tikrais rinkos sutrikimais (pvz., dėl kolektyvinio veiksmo problemos), bet nurodo, kad įstatymų leidėjo reguliavimas vis tiek yra pavojingesnis nei rinka, nes jam nėra konkurentų [19, p. 303].

tifikuoja dvi esmines imperatyvių normų pateisinimo priežastis: a) išorinio poveikio problema (angl. *externality*)²⁵; ir vienos iš sutarties šalių interesų pažeidimas (paternalizmas) [4, p. 886]. Be to, kokia turėtų būti optimali imperatyvių ir dispozityvių normų pusiausvyra yra atviras klausimas, o imperatyvių ir dispozityvių normų santykis, taip pat jų turinys skiriasi priklausomai nuo jurisdikcijų²⁶. Įdomu ir tai, kad netgi tos pačios jurisdikcijos mokslininkai pateikia skirtingą šios jurisdikcijos bendrovių teisės normų vertinimą dispozityvumo aspektu (žr.: [16, p. 1618, 1619]).

Hipotetinių derybų principas (ką šalys būtų susiderėjusios, turėdamos informaciją, ir jei nebūtų sandorio sąnaudų) taip pat nėra visuotinai pripažįstamas (arba bent jau vienintelis) teisėkūros ar teismo aiškinimo kriterijus. Yra autorių, nurodančių, jog, pvz., tam tikrais atvejais dispozityvios teisės normos turėtų būti kuriamos ar teismų interpretacija turėtų skatinti šalis atskleisti informaciją viena kitai (ir dėl šios taisyklės šalys tikėtina nebūtų susiderėjusios), taip pat nurodo kitus probleminius aspektus [3].

3.3. Sutartinės bendrovės teorijos reikšmė Lietuvos bendrovių teisei

Nepaisant minėtų sutartinės bendrovės teorijos ribotumų, ji yra svarbi konceptualių bendrovių teisės vertinimo požiūriu. Jei

bendrovių teisė vertintina kaip standartinė sutartis, teismų ir įstatymų leidėjo teisė riboti privačius šalių susitarimus taip pat turėtų būti suprantama kaip ribota. Kitaip tariant, bendrovė, kaip įstatymų leidėjo nustatoma teisinė bendrovės forma, nėra privilegija, suteikiama valstybės²⁷, ir sutarties laisvės principas turi suteikti galimybę šalims pačioms spręsti, kaip reguliuoti savo santykius [12, p. 100]. Ši sutartinės bendrovės įžvalga neturėtų būti suprantama absoliučiai (pvz., kad visos normos turi būti dispozityvios), tačiau reikia aiškaus įstatymų leidėjo ar teismo ekonominio pagrindimo, kodėl konkreti norma turi būti laikoma imperatyvia, o konkretus įstatų ar šalių sudaromo susitarimo nuokrypis nuo bendrovių teisės normų yra negalimas.

Kai kurios sutartinės bendrovės teorijos įžvalgos yra ypač aktualios ir Lietuvos bendrovių teisei (ypač vertinant bendrovių teisės normų imperatyvumą). Pavyzdžiui, 2009 m. gruodžio 22 d. nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, *inter alia*, nustatė, kad bendrovės įstatais negali būti panaikinta Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių (toliau – ABĮ) 47 straipsnio 2 dalyje [1] numatyta uždarnosios akcinės bendrovės akcininkų teisė pirmumo teise įsigyti kitas parduodamas akcininko teises [56]. Teismas paaiškino šios „standartinės nuostatos“ tikslus²⁸, toliau nepateikė ar-

²⁵ Išorinio poveikio (šiuo atveju negatyvaus) problema gali būti apibūdinama taip: viena šalis patiria naudą, tačiau dėl tokios naudos gavimo neprisiima visų ar dalies sąnaudų, kurias patiria tretieji asmenys, nesantys sandorio šalys [41, p. 115]. Vienas iš tipišκών pavyzdžių yra susijęs su aplinkos apsaugos sritimi: pavyzdžiui, gamykla, gamindama produkciją, neįskaičiuoja į savo produktų gamybos sąnaudas gyventojų patiriamą neigiamą poveikį dėl oro ar vandens taršos.

²⁶ Kai kurie autoriai nurodo, kad dispozityvesnės normos būdingos JAV bendrovių teisei [42, p. 182].

²⁷ Ši teorija dar vadinama privilegijos teorija (angl. *concession theory*) (apie šios teorijos turinį ir jos kritiką žr.: [42, p. 182]).

²⁸ Pavyzdžiui, tinkamai įgyvendinant akcininko pirmenybės teisę sudaroma galimybė sumažinti bendrovės dalyvių skaičių ir taip sutelkti kapitalą vienose rankose; pirmenybės teisė pirkti akcijas leidžia uždarnosios akcinės bendrovės akcininkų atliekamą strateginį bendrovės valdymą išlaikyti tarp jau bendrovės kapitale dalyvaujančių ir bendrovės verslą gerai išmanančių asmenų [56]. Iš dalies analogiški argumentai nurodyti ir kitoje LAT nutartyje [55].

gumentų, dėl kokių priežasčių akcininkai jokiais atvejais negalėtų įstatuose susitarti dėl kitokios taisyklės. Vertinant teismo poziciją sutartinės bendrovės teorijos perspektyvoje, toks universalus draudimas nepateikiant argumentų (pvz., ar tokios taisyklės atsisakymas visada lemę papildomas sandorio sąnaudas ir yra neefektyvus *per se*) neatrodo pateisinamas. Yra įvairių galimų variantų, kokį susitarimą norėtų pasiekti akcininkai dėl galimų akcijų perleidimo. Pavyzdžiui, dėl to, jog pagrindinis akcininkų kapitalas akumuliuojamas bendrovėje, vienas iš potencialių susitarimų galėtų būti toks, kad pirmiausia akcijas parduodantis akcininkas privalėtų pasiūlyti savo akcijas (ar jų dalį (10 proc. (ABĮ 54 str. 3 d.) įsigyti pačiai bendrovei (ABĮ 54 str.) arba, pvz., „seserinei“ bendrovei. Svarbu pažymėti ir tai, kad kai kuriose jurisdikcijose (pavyzdžiui, JAV) teismai istoriškai apskritai buvo linkę pripažinti negaliojančiais įvairius susitarimus *ribojančius* (bet ne atvirkščiai) akcijų perleidimus (pvz., *ribojančius* teisę bet kada pasitraukti iš bendrovės verslo) (žr. [36, p. 451–455]). Dėl to, kad pirmumo teisės šalys gali atsisakyti savo susitarimu, sutinka ir kai kurie Lietuvos bendrovių teisės mokslininkai (žr.: [48, p. 216]). Papildomų abejonų tokia teismo pozicija kelia ir dėl to, jog faktinės bylos aplinkybės ir nagrinėjimo dalykas nebuvo susijęs su klausimu, ar įstatuose gali būti panaikinta tokia pirmumo teisė²⁹.

Dar vienas aktualus klausimas – Lietuvos įstatymų leidėjo siūlomi pakeitimai,

²⁹ Pažymėtina, kad pagal faktines bylos aplinkybes įstatuose nebuvo panaikinta aptariama ABĮ nuostata dėl akcininkų pirmumo teisės įsigyti kitų akcininkų parduodamas UAB akcijas. Be to, bylos aplinkybės buvo susijusios su mainų sandorio (sudaryto, siekiant išvengti tokios privalomos ABĮ taisyklės taikymo) galiojimo klausimu (plačiau žr.: [56]).

susiję su bendrovių vidaus struktūra. Lietuvoje tiek uždarnosios akcinės bendrovės, tiek akcinės bendrovės privalo turėti du organus: visuotinį akcininkų susirinkimą ir vienasmenį valdymo organą – bendrovės vadovą (ABĮ 19 str. 1 d.) [1]. Papildomai steigimo dokumentuose gali būti numatyta steigti valdybą (valdymo organas) (ABĮ 19 str. 2 d.) ir stebėtojų tarybą (priežiūros organas) (ABĮ 19 str. 2 d.) [1]. Siūloma įstatymo pakeitimo projekte numatoma, jog akcinėse bendrovėse privalomai turi būti sudaromas bent vienas kolegialus organas – valdyba ar stebėtojų taryba (siūloma įsigaliojimo data 2014 m. liepos 1 d.), o tokiu siūlymu yra siekiama užtikrinti strateginį vadovavimą akcinei bendrovei, efektyvią akcinės bendrovės organų veiklą, akcininkų interesų apsaugą, bendrovių valdymo sistemos efektyvumą, geresnį akcinių bendrovių valdymą, investuotojų ir kreditorių interesus [2]. Vis dėlto, kaip konkrečiai šis siūlomas pakeitimas yra susijęs su tokiais įvairialypiais tikslais ir ką šie tikslai reiškia (pvz., valdymo sistemos efektyvumas), lydinčiuose dokumentuose nėra konkrečiai nurodoma (žr. [52; 53; 54]). Be to, vadovaujantis 2012 m. birželio 12 d. statistikos duomenimis, bendrovės, kuriose sudaromi abu kolegialūs organai, t. y. stebėtojų taryba ir valdyba, sudarė tik ~0,2 proc. visų įregistruotų bendrovių; bendrovių, kuriose yra suformuojama tik valdyba (greta privalomų organų), taip pat yra santykinai mažai, t. y. ~ 4 proc. visų įregistruotų bendrovių; akcinių bendrovių (AB), kuriose yra du kolegialūs organai, yra ~ 6 proc. visų AB, AB, kuriose yra tik valdyba, ~ 70 proc. visų AB [52]. Pažymėtina, kad bendrovės valdymo organo steigimas yra tiesiogiai susijęs su aptariama sandorio sąnaudų

konceptija: t. y. papildoma valdymo struktūra lemia papildomas valdymo sąnaudas (ekonominės teisės analizės požiūriu – papildomas sandorio sąnaudas)³⁰. Todėl neuostabu, kad ne visose, o tik dalyje akcinių bendrovių (ir tik nedaugelyje uždarytųjų akcinių bendrovių) nusprendžiama steigti papildomus valdymo organus.

Idomu pažymėti, kad aptariamam valdymo pakeitimų siūlymu daugiausia yra siekiama efektyvinti bendrovių, kurių akcijomis prekiaujama viešai, reguliavimą [žr.: 2; 53]. Tačiau iš esmės visos NASDAQ OMX Vilnius vertybinių popierių biržoje listinguojamos bendrovės ir taip turi savo pačių iniciatyva įsteigtą bent vieną kolegialų organą – valdybą³¹. Taigi iš esmės papildomos sandorio sąnaudos, susijusios su privalomo organo kūrimu, apskritai bus sukuriamos ne tiems subjektams, kurių veiklą iš esmės yra siekiama reguliuoti siūlomais pakeitimais.

Todėl galima sutikti su kai kuriais ekonominės teisės analizės atstovais, jog pačios bendrovės, bet ne įstatymų leidėjas gali geriausiai nusistatyti konkrečiai bendrovei tinkamiausią valdymo modelį [31, p. 187]³². Aptariamas įstatymų leidė-

jo siūlomas pakeitimas nebūtinai savaime yra ydingas, tačiau būtent įstatymų leidėjas nustatydamas papildomą imperatyvą, lemiantį papildomas sąnaudas³³, turi įrodinėjimo našta, kodėl tokia reforma reikalinga ir kaip ji galėtų būti pagrįsta ekonominės teisės analizės (ir konkrečiau sutartinės bendrovės teorijos) perspektyvoje. Toks papildomas įvertinimas yra svarbus ir dėl to, jog lyginamoji įvairiose jurisdikcijose esančių teisinių bendrovių valdymo modelių (privalomų valdymo / priežiūros organų, jų narių skaičiaus) analizė rodo esamą įvairovę, bet ne bendrą tarptautinę praktiką³⁴.

Išvados

Sutartinė bendrovės teorijos kilmė pirmiausia sietina su ekonomikos mokslo atstovų (pvz.: R. Coase, H. Demsetz, A. Alchian, taip pat M. Jensen ir W. Meckling) darbais, *inter alia* sandorio sąnaudų ir atstovavimo teorijomis. Teisės moksle ši teorija susiformuoja vėliau, o jos vieni iš pagrindinių atstovų ir pradininkų yra JAV teisės mokslininkai F. Easterbrook ir D. Fischel.

³⁰ Ekonominė analizė sako, jog paprastai bendrovės ekonominis dydis nulems valdymo organų narių skaičių (pvz.: [25, p. 333]). Kitaip tariant, paprastai akcininkai deleguos valdymo ir priežiūros funkciją kitiems organams, kai tokios funkcijos delegavimo nauda viršys sąnaudas.

³¹ Ši informacija buvo gauta peržiūrėjus NASDAQ OMX Vilnius vertybinių popierių biržoje listinguojamų (įrašytų į Baltijos oficialųjį prekybos, Baltijos papildomą prekybos ir First North Baltic sąrašus) bendrovių finansines atskaitomybes už 2012 metus (žr.: <http://www.nasdaqomxbaltic.com/market/?pg=issuers&lang=en>). Tokių bendrovių 2013-11-23 dieną buvo 32; vienos bendrovės 2012 m. metinė finansinė atskaitomybė nebuvo pateikta dėl vėlesnės jos įsikūrimo datos, todėl valdymo struktūros duomenys nėra žinomi.

³² Pažymėtina, kad, pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje, bendrovių teisė nustato reikalavimą uždaro-

sioms akcinėms bendrovėms turėti ne mažiau kaip vieną direktorių; o akcinėms bendrovėms ne mažiau kaip du direktorius ir tik pavyzdiniuose įstatuose yra pateikiama detalesnė siūloma valdymo sistema [30, p. 252].

³³ Pavyzdžiui, jei įstatymų leidėjas siūlytų pakeitimą, kuris sujungtų priežiūros ir valdymo funkciją, nenustatydamas privalomo kolegialaus organo steigimo pareigos; arba numatytų vienasmenio ir kolegialaus organo pasirinkimo galimybę, tai suteiktų platesnę valdymo struktūros pasirinkimo galimybę ir nelemtų papildomų sąnaudų, palyginti su dabartiniu reguliavimu.

³⁴ Skirtingose jurisdikcijose privalomų organų struktūra yra reguliuojama skirtingai: kai kuriose valstybėse bendrovių teisė nustato akcinėms bendrovėms greta valdymo organo privalomą priežiūros organą (dviapakopė valdymo sistema) (pvz., Vokietija); kitose nebūtinai (pvz., Didžioji Britanija) (plačiau žr.: [31, p. 185, 186]).

Sutartinė bendrovės teorija pateikia teisėkūros organams ir teismams savitą bendrovių teisės kūrimo ir aiškinimo kriterijų: bendrovių teisės normos yra ir turėtų būti suprantamos kaip numanomos standartinės sutarties sąlygos, dėl kurių šalys būtų susiderėjusios rinkos sąlygomis, jei sandorio sąnaudų būtų lygios nuliui. Ši teorija siūlo bendrovių teisės normas pirmiausia vertinti kaip dispozityvias. Minėtos įžvalgos yra aktualios ir Lietuvos bendrovių teisei. Pavyzdžiui, jos kvestionuoja Lietuvos teismų suformuotas taisykles dėl kai kurių

bendrovių teisės normų imperatyvumo, taip pat įstatymų leidėjo siūlomos reformos dėl valdymo organų struktūros pagrįstumo sandorio sąnaudų aspektu.

Sutartinės bendrovės teorijos ribotumai rodo, kad ne visos bendrovių teisės normos gali būti paaiškinamos šia teorija. Vis dėlto jis skatina atsižvelgti į ekonominę bendrovių prigimtį ir bendrovių teisę vertinti pirmiausia ne moralės, etikos ar politikos požiūriu (nepaisant to, kad šie argumentai taip pat yra neabejotinai svarbūs), o siauresniu, ekonominio efektyvumo, kontekstu.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 64-1914; 2000, nr. 68; 2003, nr. 123-5574.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2013 m. vasario 27 d. nutarimas Nr. 181 „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 11, 12, 19, 20, 24, 25, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41-1, 44, 51, 54, 59, 63, 72, 78 straipsnių pakeitimo, įstatymo papildymo 57-1 straipsniu ir įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIP-4757 ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 172-2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIP-4758“. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 23-1123.

Specialioji literatūra

3. AYRES, I. Making a Difference: The Contractual Contributions of Easterbrook and Fischel. Faculty Scholarship Series, 1992 [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-20]. Prieiga per internetą: <[Prhttp://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/1532](http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/1532)>
4. AYRES, I. Valuing Modern Contract Scholarship. *The Yale Law Journal*, 2003, Vol. 11, No. 4.
5. ALLEN, W. T.; KRAAKMAN, R.; SUBRAMANIAN, G. *Commentaries and Cases on the Law of Business Organization. 3ed.* New York: Aspen Publishers, 2009.

6. ALCHIAN, A., DEMSETZ, H. Production, Information Costs, and Economic Organization. *The American Economic Review*, 1972, Vol. 62, No. 5.
7. BAINBRIDGE, S. *Corporation Law and Economics.* New York: Foundation Press, 2002.
8. BAINBRIDGE, S. *The New Corporate Governance in Theory and Practice.* Oxford: Oxford University Press, 2008.
9. BERLE, A.; MEANS, G. *The Modern Corporation and Private Property.* New York: Commerce Clearing House, 1932.
10. BLAIR, M.; STOUT, L. Team Production Theory of Corporate Law. *Virginia Law Review*, 1999, Vol. 85, No. 2.
11. BLAIR, M. Locking in Capital: What Corporate Law Achieved for Business Organizers in the Nineteenth Century. *UCLA Law Review*, 2003, Vol. 51.
12. BUTLER, H. The Contractual Theory of the Corporation. *Geo. Mason U.L. Rev.* 1989, Vol. 11, No. 4 [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-20]. Prieiga per internetą: <http://www.law.gmu.edu/assets/files/publications/working_papers/1219ContractualTheory.pdf>
13. CHEFFINS, B. The Trajectory of (Corporate Law) Scholarship. 2003. [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-24]. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=429624>>

14. COASE, R. The Nature of the Firm. *Economica*, 1937, Vol. 4, No. 16.
15. COASE, R. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 1960, Vol. 3.
16. COFFEE, J. The Mandatory / Enabling Balance in Corporate Law: An Essay on the Judicial Role. *Columbia Law Review*, 1989, Vol. 89, No. 7.
17. COOTER, R. Coase Theorem. In *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. 1ed. Ed. J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1987.
18. DAHL, R. Business and Politics: A Critical Appraisal of Political Science. *The American Political Science Review*, 1959, Vol. 53, No. 1.
19. EASTERBROOK, F.; FISCHER, D. *The Economic Structure of Corporate Law*. US: Harvard University Press, 1991.
20. FREEMAN, E; Stakeholder Theory of the Modern Corporation: Kantian Capitalism. In *Ethical Theory and Business*. 3d. ed. Ed. T. Beauchamp, N. Bowie. New Jersey: Englewood Cliffs Prentice Hall, 1988.
21. GORDON, J. The Mandatory Structure of Corporate Law. *Columbia Law Review*, 1989, Vol. 89, No. 7.
22. HANSMANN, H. *Corporation and Contract*. ECGI Law Working Paper No. 66/2006. [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-24]. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=892830>>
23. HAZLETT, T. Rohald H. Coase. In *Pioneers of Law and Economics*. Ed. L. R. Cohen, J. D. Wright. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2009.
24. JENSEN, M.; MECKLING, W. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 1976, Vol. 3, No. 4.
25. JENSEN, M.; FAMA, E. Agency Problems and Residual Claims. *Journal of Law and Economics*, 1983, Vol. 26, No. 2.
26. JOHNSTON, A. *International Corporate Law and Financial Market Regulation*. EC Regulation of Corporate Governance. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
27. JOHNSON-CRAMER, M. Stakeholder Theory. In *Encyclopedia of Business Ethics and Society*. Ed. Robert W. Kolb. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc., 2008.
28. KRAAKMAN, R., et al. *The Anatomy of Corporate Law: a Comparative and Functional Approach*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
29. KRAAKMAN, R., et al. *The Anatomy of Corporate Law: a Comparative and Functional Approach*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2009.
30. KERSHAW, D. *Company Law in Context. Text and Materials in Germany, the UK and the US*. Second Edition. Oxford: Oxford University Press, 2012.
31. LEYENS, P. Corporate Governance in Europe: Foundations, Developments and Perspectives. In *Research Handbook on the Economics of European Union Law*. Ed. T. Eger, H. Schäfer. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 2012.
32. LITVAK, K. *Easterbrook and Fischel*. In *Pioneers of Law and Economics*. Ed. L. Cohen, J. Wright. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2009.
33. MANNE, H. Our Two Corporation Systems: Law and Economics. *Virginia Law Review*, 1967, Vol. 53, No. 2.
34. MCDONELL, B.; HILL, C. Introduction: The Evolution of the Economic Analysis of Corporate Law. In *Research Handbook on the Economics of Corporate Law*. Ed. Claire A. Hill, Brett H. McDonnell. UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2012.
35. MIKALONIENĖ, L. *Asmeninio komercinio bendradarbiavimo pagrindinės teisinės formos*. Doktoro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
36. MILLER, F. Stock Transfer Restriction Enforced despite Nominal Price Term. *Stanford Law Review*, 1964, Vol. 16, No. 2.
37. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (susiformavimas). *Teisė*, 2012, t. 83.
38. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 2012, t. 84.
39. OLSON, M. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press, 1965.
40. PARISI, F. Coase Theorem. In *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. Volume I, 2 ed. Ed. L. Blume, S. Dulauf. London, UK: Macmillan, 2008.

41. PARISI, F. *The Language of Law and Economics*. A Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
42. PARKINSON, J. *Corporate Power and Responsibility: Issues in the Theory of Company Law*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
43. POSNER, R. *Economic Analysis of Law*. 8th ed. New York: Aspen Publishers, 2011.
44. RAJAN, R., ZINGALES, L. Power in the Theory of a Firm. *The Quarterly Journal of Economics*, 1998, Vol. 113, No. 2.
45. RAMSEYER, M. Corporate law. In *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*. Vol. I Ed. P. Newman. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
46. RIBSTEIN, L. Henry Manne: Intellectual Entrepreneur. In *Pioneers of Law and Economics*. Ed. L. Cohen and J. Wright. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2009.
47. ROMANO, R. *The Genius of American Corporate Law*. New York: AEI Press, 1993.
48. RIMAS, J. *Privataus kapitalo sandoriai: bendrovių teisės aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
49. SMITH, G. The Role of Shareholders in the Modern American Corporation. In *Research Handbook on the Economics of Corporate Law*. Ed. Claire A. Hill, Brett H. McDonnell. UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2012.
50. ULEN, T. The Coasean Firm in the Law and Economics. *Journal of Corporation Law*, 1993, Vol. 18, No. 2.
51. ZINGALES, L. Corporate Governance. In *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*. 1 vol. Ed. P. Newman. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
52. 2012 m. rugpjūčio 29 d. Akcinių bendrovių įstatymo 11, 12, 19, 20, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41¹, 44, 51, 54, 59, 63, 72, 78 straipsnių pakeitimo, įstatymo papildymo 57¹ straipsniu ir įstatymo priedo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas Nr. 12-461-04. [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-20]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=153163&p_org=205&p_fix=y&p_gov=n>
53. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2013 m. sausio 4 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 11, 12, 19, 20, 24, 25, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41¹, 44, 51, 54, 59, 63, 72, 78 straipsnių pakeitimo, įstatymo papildymo 57¹ straipsniu ir įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. xip-4757 ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 1722 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. xip-4758“ projektas Nr. 13-47-01 [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-20]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=168751&p_org=205&p_fix=y&p_gov=n>
54. Teikimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2013 m. vasario 20 d. nutarimo projekto No. 13-47-03 [interaktyvus. Žiūrėta 2013-07-20]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=173787&p_org=205&p_fix=y&p_gov=n>

Teismų jurisprudencija

55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-168/2009, kat. 27.3.2.1; 42.5; 42.6; 114.1.
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-587/2009, kat. 21.6; 22.3.2; 27.3.2.1; 41.

ORIGINS OF THE CONTRACTUAL THEORY OF THE CORPORATION AND CONTRACTUAL NATURE OF THE CORPORATION

Eglė Lauraitytė

S u m m a r y

The economic analysis of law is currently a dominant paradigm in the corporate law scholarship. Moreover the contractual theory of the corporation is a prevailing theory within the economic analysis of corporate law. Nevertheless, this theory has not

been extensively analyzed in the Lithuanian corporate law scholarship. Thus the article reviews the origins of this theory and its explanation of the nature of the corporation. The article does not specifically analyze the economic agency theory and shareholder

primacy norm, which could also typically be a part of contractual theory of the company.

Contractual theory of the corporation developed gradually, based on previous scholarship as well as trying to explain certain unsolved issues of previous scholarship. Thus the article gives a broader context of the development of this theory and reviews certain development periods of economic analysis of corporate law scholarship, focusing on the concept of the corporation.

Contractual theory of the corporation can be analysed in the field of economics and the field of law. Thus the article (for the purpose of methodological clarity) separately reviews the works of several economists (R. Coase, M. Jensen, W. Meckling) as

well as law scholars (a special emphasis is put on the works of F. Easterbrook and D. Fischel) and their influence to the contractual theory of the corporation.

As probably every theory the contractual theory of the corporation has its own limitations and cannot explain all aspects of company law. Thus the article discusses several issues of the company law, which still lack a clear explanation (e.g. separate legal personality, balance between mandatory and enabling norms). Despite its shortcoming the theory still provides certain important insights for the legislator and the courts. Thus the article also discusses certain relevant issues of Lithuanian company law in the context of contractual theory of the corporation.

Įteikta 2013 m. rugsėjo 2 d.

Priimta publikuoti 2013 m. lapkričio 29 d.